А. ШАИГ—110

АБДУЛЛА ШАИГ ХАЛГ ТӘҺСИЛИ ВӘ ДИЛ ҺАГГЫНДА

Һәмишә халгыны дүшүнән, онун хошбәхт кәләчәји наминә мүбаризә апаран, вәтәнини дәриндән севән, сөзүн әсл мә'насында зијалы олан Абдулла Шаигин анадан олмасынын 110 иллијини гәдирбилән халгымыз, әдәби вә елми-педагожи ичтимаијјәтимиз тәнтәнәли шәкилдә гејд едир. Бу өлмәзлик онун көркәмли јазычы, тәрчүмәчи, мүәллим вә ичтимаи хадим олмасы илә бағлыдыр. Әдиб өмрү боју белә бир амал, әгидә илә јашамышдыр: «Јүксәклик вә һәгиги бәхтијарлыға чатмаг истәјирсәнсә өзүнү дејил, башгаларыны јашатмаға чалыш, зира һәгиги бәхтијарлар чәмијјәт үчүн чалышанлардыр». Халгымызын мүтәфәккир шаири Һүсејн Чавид А. Шаигин шәхси кејфијјәтләрини белә гијмәтләндирир:

«Шаиг кимдир!

Ијирми илдән бәридир ки, бүтүн Азәрбајчан кәнчлији ону чох көзәл таныјыр. Әвәт, һәр кәсчә о чалышган вә тәчрүбәли бир мүәллим, һәссас, назик бир шаир, меһрибан вә сәмими бир инсандыр».

Абдулла Шаигин чохсаһәли бәдии јарадычылығы әдәбијјатшүнасларын диггәтини чәлб етмиш вә она мүхтәлиф истигамәтләрдән јанашылмышдыр ки, бу да ајры-ајры мәгалә вә монографијаларда өз әксини тапмышдыр. Лакин мүәллим аиләсиндә дүнјаја көз ачан, һәмишә бу мүһитдән мә'нәви гида алан вә өмрүнүн бөјүк бир һиссәсини (1901—1959) халгынын савадланмасына, маарифләнмәсинә һәср едән Абдулла Шаигин чохсаһәли фәалијјәти һәлә һәгиги гијмәтини алмамышдыр.

Мә'лумдур ки, һәр бир халгын мәдәни инкишафы онун маарифинин инкишафы илә бағлыдыр. Шүбһәсиз ки, бу просесин һәјата кечирилмәсиндә мадди база, дәрс вәсаитләри, кадр һазырлығы вә с. мүһүм рол ојнајыр. Бунларсыз халг маарифинин инкишафынын мүмкүн олмадығыны дујан Абдулла Шаиг реални мәктәб, кимназија, орта вә али мәктәбләрдә дәрс демәклә јанашы, «Ушаг чешмәји» (1907), «Күлзар» (1912), «Милли гираәт китабы» (1922), «Гираәт китабы» (1924) вә с. дәрсликләр дә һазырламышдыр.

Дөврүнә, заманына көрә хүсуси гијмәтә малик олан вә бу күн белә дәјәрини итирмәјән һәмин дәрсликләрдә ән зәрури мәсәләләр өн планда верилмиш, шакирдләрин јаш вә билик сәвијјәләри нәзәрә алынмышдыр. Бурада идеја-естетик кејфијјәт, бәдии тәфәккүр милли фонда ашыланмыш, милли мәктәбин спесифик чәһәтләри диггәтдән јајынмамышдыр. Мүәллифин дәрсликләри бәшәри идејаларын тәрәннүмү, вәтәнә, ел-обаја мәһәббәт, дүзлүк, хејирхаһлыг, мәрдлик, горхмазлыг вә с. кими мотивләр үзәриндә гурулмушдур. XX әсрин көркәмли әдәби шәхсијјәтләриндән бири олан Гантәмир А. Шаигин дәрслик јаратмаг саһәсиндәки мисилсиз хидмәтләрини белә гијмәтләндирирди:

«Әкәр Шаиг олмасајды... «Милли гираәтимиз» јох иди. «Мүнтәхәбат» нәшр олунмамышды. «Әдәбијјат дәрсләри»ндән мәһрум идик. «Түрк әдәбијјаты»ны ешитмәмишдик. Әкәр бу китаблар олмасајды мәктәбләримиз јохсул, мүәллимләримиз јалавач галмышды».

Дәрин мәһәббәтлә севдији мүәллимләрини һәмишә һөрмәтлә јад едән, онларын идејалары илә силаһланан Абдулла Шаиг һәр бир дәрсә һәјәчанла, үрәк чырпынтысы илә, һәм дә јүксәк фикирләр, амалларла дахил олар, шакирд гәлбинин инчәликләринә јол тапар, онларын мараг даирәсини өјрәнәр, чәтинликләрини дујар вә чәтинликләр үчүн чидди јоллар ахтарармыш, һәссас гәлбли Абдулла Шаиги «Түлкү һәччә кедир», «Јахшы арха», «Тыг-тыг ханым», «Кәч», «Шәлә гујруг», «Көзәл баһар, «Чәфәр вә Бәшир» вә с. кими етик-естетик, тәрбијәви кејфијјәтләри өзүндә бирләшдирән јүксәк бәдии мәзијјәтли ушаг әсәрләрини јазмаға вадар едән дә мәһз һәмин дујғулар иди.

А. Шаигин јахын досту халг шаири Сәмәд Вурғун әдибин јарадычылығыны вә шәхсијјәтини јүксәк гијмәтләндирәрәк јазырды:

«Әзиз вә һөрмәтли әдибимиз Абдулла Шаиг!

Сизин адыныз һәр бир азәрбајчанлы үчүн доғма вә әзиздир. Чүнки сиз бүтүн өмрүнүз боју халгымызын ән нәчиб дујғуларыны, јүксәк вә һуманист әмәлләрини тәрәннүм едән көзәл бир сәнәткар, бөјүк бир инсан олмусунуз».

Әсәрләрини сәлис вә ајдын бир дилдә јазан, доғма дилинин бүтүн инчәликләриндән мәһарәтлә истифадә едән, јад дилләрин тә'сиринә дүшмәјән Абдулла Шаигин Азәрбајчан дилинин грамматикасына даир көзәл фикирләри вардыр. Мәсәлән, онун «Илк әдәби фәалијјәтим» адлы јазысындан кәтирдијимиз парчаја диггәт јетирәк:

«...Н. Нәримановун дили садә олса да, чүмләләрин гурулушунда Азәрбајчан дили үчүн тәбии олмајан рус дили грамматикасына мәхсус чәһәтләр вар иди. Сонралар Нәчәфбәј Вәзировун, Ә. Һагвердијевин вә Сүлејман Санинин әсәрләрини охудугда Нәриман Нәримановун әсәрләри һаггында олан фикрими дәјишдим. Анладым ки, бу јалныз Нәриманова мәхсус олмајыб. Азәрбајчан мүһитиндә рус мәктәбләрининн тә'сири алтында јаранмыш мүәјјән бир дөврүн бәдии мәһсулунун дилидир. Рус мәктәбләриндә тәһсил алмыш бу јазычылар рус әдәби дилинә мәхсус садәлији, бәдиилији дилимизә кәтирмәклә јанашы, бә'зән, истәристәмәз онун форма хүсусијјәтләрини дә кәтирир, бу исә нәтичә е'тибарилә илтисаги дилләрә дахил олан Азәрбајчан дилинин тәбиилијинә хәләл кәтирирди. Јери кәлмишкән демәлијәм ки, ејни дил хәталары тәһсилләрини фарс вә әрәб дилләриндә алмыш јазычыларын дилләриндә дә нәзәрә чарпырды. Бу нөгсан нәдән ирәли кәлирди? Бу ондан ирәли кәлирди ки, фарс вә әрәб дилләри дә рус дили кими ејни гурулушлу дилләр системинә, јә'ни илтисаги дилләр системинә дахилдир. Бу дилләрдә кәлмәләрин көкләри дәјишилиб шәкилчиләр баша, ортаја вә сонларына кәтирилир. Бундан әлавә, Азәрбајчан дили нәһви дилләр, рус, фарс вә әрәб дилләри исә сәрфи дилләр зүмрәсиндәндир. Азәрбајчан чүмлә гурулушу илә рус, фарс вә әрәб чүмлә гурулушларында олан фәрг дә бурадан ирәли кәлир. Мәсәлән, фарсча вә әрәбчә тәһсил алмыш јазычыларын данышыг вә јазылы дилләрилә, рус мәктәбләриндә тәһсил алмыш јазычыларымызын дили арасында чүмлә гурулушу е'тибарилә һеч бир әсаслы фәрг јохдур. Она көрәдир ки, мүрәккәб чүмләләри русчадан фарсчаја, әрәбчәјә, кәлмәбә-кәлмә тәрчүмә етмәк мүмкүн олдуғу һалда, Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилдији заман чүмләнин гурулушу тамамилә дәјишмәли олур». («Хатирәләрим», Бакы, «Кәнчлик», 1983, с. 196—198).

Көрүндүјү кими, мүәллиф тәһсилләрини рус, әрәб вә фарс дилләриндә алмыш јазычыларын әсәрләриндә јерли-јерсиз ишләдилән јад дилләрә мәхсус формалары Азәрбајчан дилинин ширинлијинә, тәбиилијинә мәнфи тә'сир едән амилләрдән бири кими ачыглајыр. Бурада һәмин мүәллифләрин дилиндә олан нөгсанын јаранма сәбәби ашкарланмагла бәрабәр, Азәрбајчан, рус, әрәб вә фарс дилләринин тиположи тәсниф бахымындан ајры-ајры дил системләринә дахил олмасы да елми әсасларла шәрһ олунур. Абдулла Шаиги бу нәтичәјә кәтирән әрәб, фарс вә рус дилләрини дәриндән билмәси вә һәмин дилләрдән (фарс вә рус) Азәрбајчан дилинә бәдии әсәрләр тәрчүмә етмәсидир. Тәсадүфи дејилдир ки, шәрг вә гәрб әдәбијјаты илә јахындан таныш олан мүәллифин Низами, Шекспир, Крылов, Пушкин, Лермонтов, Горки вә башгаларындан етдији тәрчүмәләр тәрчүмә әдәбијјатымызын ән уғурлу нүмунәләриндәндир.

А. Шаиг мүәллимликлә јанашы, ушаглары вә кәнчләри дүзкүн јола чағыран јүксәк тәрбијәви характерли көзәл ше'рләр дә јазырды. Онлардан бири шаирин 1921-чи илдә Бакыда илк али Педагожи Институтун ачылмасы мүнасибәтилә тәләбәләрә мүрачиәтлә јаздығы «Кәнчлик маршы» ше'ридир. Даһи бәстәкарымыз Үзејир Һачыбәјов һәмин ше'рә мусиги дә бәстәләмишдир.

Шаирин «Кәнчлик маршы» ше'ринин бу күн дә тәләбә вә мүәллимләримизә дәрин тә'сир бағышлајачағыны нәзәрә алараг ону бурада бүтөвлүкдә вермәји лазым билирик.

КӘНЧЛИК МАРШЫ

(Али Педагожи Институтун тәләбәләринә)

Бизик билик, шан ордусу,
Азәрбајчан ордусу.
Гаранлыгларла чарпышан елм, үрфан ордусу.

Көһнә, чүрүк гүввәләри парчалајыб јыхан биз,
Шимшәк кими парылдајан, илдырым тәк чахан биз,
Дашгын, чошгун селләр кими һәр тәрәфә ахан биз,
Бизик нурлу аләм гуран азад инсан ордусу.

Севки, атәш очағыдыр Азәрбајчан елкәмиз,
Шәргә, Гәрбә ишыг сачан, атәш јахан бизик, биз.
Икидликдә, һәр сәнәтдә ад чыхармыш нәслимиз.
Бизик билик архасынча кедән өн, шан ордусу.

Үстүмүздә далғаланыр нур сачаглы бајрағымыз,
Елмсизлик, истибдаддыр бизим бөјүк јағымыз.
Јорулмадан чарпышаг ки, парласын очағымыз.
Бизик гаранлығы гован, нур сачан дан ордусу.

Афат ГУРБАНОВ,
Азәрбајчан Республикасы ЕА-нын мүхбир үзвү, филолокија елмләри доктору, профессор,

Әзизхан ТАНРЫВЕРДИЈЕВ,
филолокија елмләри намизәди.